

259583

Când și dela cine au cuprins Ungurii Ardealul?

Câtă vreme autoritatea Notarului anonim al regelui Bela n'a fost contestată, această întrebare n'a preocupat pe istorici, care au acceptat ceiace spunea el: că Ungurii au ocupat Ardealul dela Gelu, ducele Românilor, încă în zilele lui Arpad. Când însă continuitatea poporului român în Dacia Traiană a început să fie pusă la îndoială, reprezentanții acestei teorii, mai ales Roesler, au supus unei critici zdrobitoare pe Cronicarul anonim și atunci povestirea lui despre luptele lui Tuhutum cu Românii din Transilvania a fost declarată o simplă născocire. A fost firesc ca istoricii unguri și români să se întrebe: Când și între ce împrejurări a ajuns Ardealul sub stăpânirea Ungurilor?

În cursul timpului s'au dat deosebite răspunsuri.

Încă prin 1885, D. Onciul, rezumând rezultatele cercetărilor de până atunci, făcuse în treacăt afirmația că acest eveniment epocal n'a putut avea loc înainte de veacul al X-lea.¹⁾ Is-

1) D. Onciul, Teoria lui Roesler, în „Convorbiri Literare“, 1885, p. 267.

toricul ungar, Ioan Karácsonyi, socotit ca cel mai bun cunoscător al epocii întâiului rege ungar, a reluat chestiunea în toată complexitatea ei. În lucrarea sa, *A Honfoglalás és Erdély*, plecând dela știrea păstrată la Constantin Porphirogenitul¹⁾, că dela așezările Pecenegilor până la Țara Ungurilor este o cale de patru zile, arată că noul popor turanic așezat în câmpia pannonică, timp de un veac și mai bine n'a îndrăznit să ocupe ținuturile aflătoare spre răsărit dela Munții Apuseni, lăsând Transilvania hotar despărțitor între ei și sălbaticii săi vecini din șesul muntean. Sfântul Ștefan a fost acela care a pus stăpânire peste părțile ardelenne spre nord dela Mureș. Înaintarea din șesul Pannoniei s'a făcut în mai multe etape, asigurate treptat prin un fel de fortificații care în latinitatea medie se numesc: *portae*, *clausurae* și *indagines*. Amintirea acestora o păstrează — zice Karácsonyi — numiri toponimice alcătuite din *Ör*, *Gyepü* și *Gyepely*. Criticelor ce i s'au adus le-a răspuns în articolul *Halovány vonások hazánk Szent István korabeli határai-ról*²⁾. Aici citează din Anonimus următorul pasaj, care dovedește că stăpânirea lui Arpad se

1) De adm. imp., c. 37.

2) În rev. „Századok“, 1901.

mărginea la răsărit cu Munții Meseșului: „Zobolsu, Thosu et Tuhutum inito consilio constituerant. ut meta regni ducis Arpad esset in porta Mezesina. Tunc incolae terrae iussu eorum portas edificarunt et clausuram magnam de arboribus per confinium regni fecerunt“. Așa dară Anonimus încă știa, din izvorul său mai vechiu, că cucerirea maghiară în timpul lui Arpad s'a oprit la hotarul vestic al Ardealului, dar pe urmă a nesocotit acest fapt din motive pe care le vom lămuri mai la vale.

Părerea lui Karácsonyi a fost primită de istoriografia modernă, fiind conformă cu desfășurarea firească a lucrurilor. Căci Ungurii n'au pătruns în cetatea de munți a Transilvaniei în tot cursul veacului al X-lea, de teama cumpliților Pecenegi, dar, de altfel, nici nu aveau nevoie de produsele acestui pământ, câtă vreme își agonisiau traiul făcând expediții de jaf în apus și în sudul Dunării. Când însă Geza și fiul acestuia, Stul Ștefan, i-au încreștinat și i-au deprins la viață așezată, ocuparea Transilvaniei se impunea din două pricini: ca să-și asigure un hotar mai ușor de apărat la Răsărit și fiindcă nu se puteau lipsi de sarea scoasă din minele acestei provincii. Azi toate manualele de istorie știu că Stul Ștefan a anexat Ardealul la Ungaria.

Există însă o dificultate pe care istoriografia ungurească n'a izbutit să o înlăture, iar la noi a fost trecută cu vederea, deși interesează în cel mai înalt grad, fiind vorba de un eveniment atât de important ca ajungerea Românilor ardeleni sub o dominațiune străină care avea să dureze mai mult de 9 secole.

Toate cronicile vechi ungurești, incluziv Anonimus, scriu că Stul Ștefan a luat Ardealul din mâinile unchiului său după mamă („avunculus“), cu numele Giula (Jula). Dar să lăsăm să vorbească unele variante mai însemnate:

Anonimus: „Et ipsum Geulam vinctum in Hungariam duxit et per omnes dies vite sue carceratum tenuit eo, quid in fide esset vanus et noluit esse Christianus et multa contrarie faciebat sancto regi Stephano, quamvis fuisset ex cognatione matris sue“¹⁾.

Keza: „Jula avunculo suo cum uxore et duobus filiis de septem castris în Hungariam adducto et adiuncto septem castra Pannonie.“²⁾

Cronica de Buda: „Cepit Gyulam ducem cum uxore et duobus filiis et in Hungariam transmisit. Hoc autem ideo fecit, quia sepiissime fuit ammonitus a beato rege Stephano, nec ad fidem conversus, nec ab inferenda iniuria Hun-

1) Fontes Dom. II, 5.

2) Ibidem. II, 77.

garis conquiescit.“¹⁾ Ne mai spune această cronică, ca și cea ilustrată de Viena, că acestui Giula i-s'a întâmplat, fiind la vânătoare, să descopere ruinele unui oraș vechiu al Romanilor.

Critica istorică maghiară mai nouă susține că aceste știri, păstrate în toate redacțiunile cronicelor, care nu s'au cunoscut împrumutat, provin din un izvor comun, numit *Gesta Ungarorum*, care a fost scris în veacul al XI-lea.²⁾ Știm că existența acestui izvor a fost contestată. Avem însă privitor la autenticitatea știrii reproduse mai sus, altă dovadă care nu poate fi răsturnată.

Ea a ajuns în vechile cronici ungurești, prin *Annales Aitaihenses* din o sursă contemporană, anume din cronica de Hildesheim, care, la a. 1003, scrie: „Stephanus rex Ungaricus super avunculum suum regem Julum cum exercitu venit.“³⁾

La început Karácsonyi a primit de bună informația cronicelor că adevăratul Ștefan a ocupat Transilvania de la unchiul său Giula, fiindcă n'a observat contradicția în care ajunsese. Căci a admite că întâiul rege ungar a ocupat Ardealul de la Giula un unchiu al său (deci ungar

1) Ibidem, III, 44.

2) V. Homán, *A Szent Lászlókor Gesta Ungarorum*, Budapest, 1925.

3) MG. SS. III, 92.

după neam), însemna a recunoaște în mod implicit că Ungurii au pătruns aici de mai înainte și prin urmare acum e vorba numai de o desăvârșire a operei. Ori în cazul acesta ne întoarcem iarăși la Anonimus. Mai târziu, când alt istoric (Pauler) i-a descoperit contradicția, Karácsonyi a căutat să iasă din încurcătură prin o stratagemă destul de abilă. Spre acest scop trebuia să înlătore mărturia cea mai autentică, a cronicarului de Hildesheim. E adevărat — zice Karácsonyi — că Sfântul Ștefan a purtat războiul cu Giula, unchiul său, dar cronicarul din Hildesheim nu spune nici cu o vorbă că acela stăpânea în Transilvania, ci trebuie căutat aiurea. Ardelenismul lui Giula este o iscodire a cronicarilor unguri.¹⁾ Prin nimic nu se poate dovedi existența în Ardeal a unui duce cu numele Giula.

Această argumentație a impresionat pe regretatul Bunea, care scrie: „Crezământ nu merită cronicile ungurești care ne povestesc că pe timpul Sfântului Ștefan Ardealul (Ultrasilvania) se afla sub biruința ducelui Giula, care și-ar fi avut obârșia dela Tuhutum (observăm că aceasta o spune singur numai Anonimus!) și ar fi fost văr primar cu Șarolta, mama Sfântului Ștefan Astăzi este adevărat că un principe

1) Cfr. I. Karácsonyi, broșura A Szent István anyáról szóló adatok új megrostálása, passim.

unguresc Giula care să fi stăpânit Ardealul cu reședința în Alba Iulia (Bălgrad) și a fost invins de Stul Ștefan n'a existat.“¹⁾

Noi însă nu putem accepta argumentele istoricului ungar.

Toate variantele cronicelor maghiare fac din rex Julius al cronicei de Hildesheim un duce ardelean, de sigur în temeiul unei tradiții. E adevărat că Karácsonyi refuză cu hotărîre să creadă în existența acestei tradiții. Noi însă avem o dovadă decizivă. Și mi-se pare cel puțin curios că un cunoscător al documentelor medievale, cum era socotit acest istoric, să nu fi știut că în actele veacului al XIV-lea Alba Iulia, Bălgradul românesc, se numea Alba Gyule, Alba Giule, adică Alba lui Giula, Bălgradul lui Giula.²⁾

Se mai poate îndoii cineva că cronicile ungurești spun adevărul istoric, când din Giula al cronicei de Hildesheim fac un duce stăpânitor al Ardealului?

Putem deci fixa ca rezultat neîndoielnic: Sfântul Ștefan a cuprins Ardealul dela ducele Giula, care după cronice era rudă cu mamă-sa.

1) Incercare de istoria Românilor, p. 106—107.

2) Teleki okmánytár, I, p. 146 și 152.

Cum rămânem însă cu contradicția pe care am imputat-o mai sus lui Karácsonyi?

Nu e cu puțință decât o singură deslegare.

Giula cu care luptă Sfântul Ștefan n'a fost duce ungar, ci un voevod al Românilor. Aceasta e concluzia firească spre care ne conduce logica lucrurilor, pe care o putem sprijini și cu dovezile ce urmează. Notarul anonim al regelui Bela, ca și ceilalți cronicari, a aflat din izvorul comun că Sfântul Ștefan a alipit Ardealul la Ungaria, înlăturând pe un duce numit Giula. Orgoliul său național nu-i îngăduia să recunoască că această bogată și frumoasă provincie n'ar fi fost câștigată de eroul său Arpad și atunci a recurs la procedeul său cunoscut, transpunând evenimentele din veacul al XI-lea în timpul venirii Ungurilor. Pe Tuhutum îl pune să lupte cu Românii, pe al căror duce îl boțează Gelu, făurit după analogia numelui purtat de personagiul istoric din timpul Stului Ștefan, Giula. Iar pe adevăratul Giula, prin o genealogie închipuită îl dă drept urmașul lui Tuhutum, pretinsul cuceritor al Ardealului.

Impotriva românismului lui Giula par a vorbi unele considerațiuni pe care le vom examina mai de aproape. Cronicile toate spun că el era un protivnic al creștinismului (unele zic că nu era creștin, altele că „vanus esset“). Dar

această calificare se potrivește și unui creștin de rit răsăritean.¹⁾ D. p. imputări de acest fel se fac și lui Ohtum, în viața Sfântului Gerard, deși tot acolo ni se spune că a fost botezat — după rit grecesc — în Vidin. Mai important e faptul (care ar putea să nu corăspundă adevărului istoric!) că era rudă cu Stul Ștefan, după mamă (Șarolta, care, după unii istorici, asemenea aparținea credinței răsăritene.) Dar o înrudire a cuceritorilor cu șefii autohtoni nu este exclusă, căci ecoul ei îl aflăm la Anonimus care scrie că Zulta, urmașul lui Arpad, și-a căsătorit fiul cu o fiică a lui Menumorot, ducele Bihariei.

Mărturisesc însă că n'aș fi cutezat să formulez aserțiunea de mai sus, dacă în sprijinul ei nu veneau și alte fapte extrem de importante. Slavistul ungar I. Melich²⁾ observă în treacăt că Giula se întâlnește ca nume de persoană la Românii maramureșeni în veacul al XIV-lea. Am controlat și am găsit în documentele acestui secol pe Giula din Darmianhaza, Giula din Giulești, iar în veacul următor: pe Giula din Fierești, Giula din Șugatag, Giula din Feer, Giula fiul lui Ficze și Giula, fiul lui Pap Nan.³⁾ Localitatea Giulești e

1) Cronica lui Șincai, București, 1886 I, p. 303.

2) Melich I., *A magyar nyelv tudomány kézi könyve* Budapeșt, 1925, p. 45.

3) I. Mihályi, *Diplome Maramureșene*, passim; cf. *Dzula Capitaneus în Moldova*, 1387. Hurm. I, 2. p. 297.

cunoscută încă din veacul al XIV-lea. Am cercetat, cât mi-au permis mijloacele de care dispun aici unde lucrez și am constatat, nu cu mică uimire, că numele de Giula nu se întâlnește la Unguri, în documentele veacului XIII—XV. În urmare Româniii din Maramureș n'au împrumutat acest nume dela Unguri, cum crede Melich, ci îl au ca moștenire dela strămoșul lor din veacul al XI-lea. De ce origine este atunci numele de Giula? Am avut norocul să găsesc răspunsul și la această întrebare. La Vlachi din Ragusa în veacul al XIII-lea se întâlnește numele Jula, pe care Jirecek îl aduce în legătură cu romanicul Julianus.¹⁾ Este deci o moștenire romană, ca și Cânde.²⁾

Numele adevărat era, deci, Jula. (Româniii din Maramureș și azi rostesc: Jula și Julești.)

Suntem datori să lămurim și alte laturi ale problemei.

Azi numele Gyula e frecvent și la Unguri, dar nu ca o moștenire din evul mediu, ci fiind de proveniență recentă ca o maghiarizare a italianescului Giulio.

De ce istoricii unguri au văzut în Jula al nostru un duce ungur? Confuzia a fost pricinuită și de împrejurarea că, după mărturia

1) C. Jirecek, Die Romanen in den Städten Dalm. II, p. 41.

2) Al. Philippide, Orig. Rom. I, p. 464.

lui Constantin Porphirogenitul, la Ungurii lui Arpad era o dignitate numită gylas (la scriitorii arabi: dsile). S'a crezut că din numele funcțiunii s'a născut numele de persoană, dar din gyla ori dsile ar fi rezultat Gyila și nu Gyula. Cum văzură însă, acest nume nu se află la Unguri în veac. XIII—XV.

Stul Ștefan a cuprins Ardealul la începutul veacului al XI-lea, dela Jula, voevodul Românilor, care își avea reședința în Bălgrad (Alba Giulae). In această lumină cade ori ce contradicție. Prin ea se explică înțelesul povestirii lui Anonimus despre Gelu. Și așa, faptele istorice se acoper pe deplin cu spusele Thij cronicele cronicarilor. Cluj cronicarilor.

Iniăturând pe Jula, Sfântul Ștefan a luat în stăpânirea sa partea Ardealului ce se întinde dela Valea Mureșului spre nord.

Cucerirea Ardealului dela Mureș spre sud a fost opera grea și îndelungată a urmașilor săi.

Mai avem de lămurit un singur punct. Cronicele ungurești — afară de Anonimus — vorbesc în legătură cu anectarea Ardealului despre lupte pe care Sfântul Ștefan le-ar fi purtat cu un anumit Kean.

Cronica de Buda, după ce termină narațiunea despre Giula (Jula), povestește acest eveniment, ca o interpolație, în chipul următor:

„După aceasta și-a pornit oastea împotriva lui K e a n, ducele Bulgarilor și al Slavilor, care neam de oameni își avea așezările în niște locuri foarte tari dela natură. După multe sfortări și cu multe sudori a biruit și a ucis pe sus numitul duce. A luat și comorile lui neprețuite de aur și pietre scumpe. Și a pus acolo pe o rudă a sa cu numele de Zoltan Ardeleanul (Erdeeli Zoltán). Din acele comori a ridicat Stul Ștefan bazilica din Alba“. Apoi continuă:

„Et quia pecunia ipsius ducis Gyule fuit male acquisita, ideo ipsa ecclesia frequenter passa est incendium“. (este evidentă interpolația!)

Anonimus nu cunoaște pe K e a n. În schimb amintește pe Ohtum, spunând că a fost ucis de S u n a d în zilele Stului Ștefan. Existența acestui Ohtum e adevărată și de Viața Sfântului Gerard (Vita Sancti Gerardi), care spune că-și avea capitala unde este Cenadul de azi. Toate semnele arată că acest Ohtum, necunoscut cronicelor, este identic cu K e a n. Cronicarii necunoscând numele adevărat de Ohtum, l-au înlocuit cu numirea funcțiunii: k h a n = K e a n¹⁾.

După uciderea lui Ohtum, Stul Ștefan a pus stăpânire și pe cursul de jos al Mureșului, asigurând transportul de sare și alte produse din Transilvania.

1) I. Pauler, A magyar nemzet története az árpádházi Királyok alatt, I. p. 399.

Dacă interpretarea pe care am dat-o faptelor și puținelor izvoare de care dispunem este justă, atunci putem avea mulțumirea, de-a fi ridicat vâlul ce acoperea acest eveniment important din trecutul nostru depărtat: în ce putul stăpânirii ungurești în Ardeal.

Acest articol a apărut în l. germană, publicat de revista *Ostland* (anul VI. Nr. 3) din Sibiu. Într'o convorbire prietenească, mi s'au făcut unele obiecțiuni importante. Țin să răspund aici, pe scurt, la acele observațiuni.

S'a spus că unul dintre argumentele mele principale nu stă. Anume *Jula*, pe care l-am aflat la *Jirecek* (*Die Romanen in den Städten Dalmatiens*, II, p. 41.) trebuie citit *Iula* (cu *J* nemțesc) și nu „*Djula*“=*Giula*. Oare așa să fie?

În lista de nume romanice pe care o publică *Jirecek* se spune că *Jula* se întâlnește în documentele veacului al XIII-lea și sub forma de *Çula*, iar imediat deasupra lui *Jula* cetim numele *Junius*, care occură în documente sub formele: *Jone*, *Junce*, și *Zone*. Mai încapă îndoială că *J* din lista lui *Jirecek* trebuie să fie citit „*Dj*“ și că *Jula*=*Giula*?

E adevărat că dintr'un *Jula* latin am avea azi un românesc *Jura*.

Pentru noi este însă extrem de important faptul că la elementul romanic din cetățile dalmatine a existat în veacul al XIII-lea numele de persoană *Jula*=*Giula*.

Se propune o altă derivare etimologică și prin urmare o altă teorie istorică.

Gyula dela care *Stul Ștefan* a cucerit Ardealul ar fi fost un duce peceneg, ceiace s'ar putea admite și în temeiul vechilor cronice ungurești, căci după legendă întâiul rege al Ungariei a avut o luptă cu Pecenegii lângă Alba-Iulia.

E adevărat că și la Pecenegi, ca și la Unguri, a existat numirea Gila (Gülas), dar nu ca nume de persoană, ci de trib sau provincie. Constantin Porphirogenitul spune limpede că „Patzinakia se împarte în opt provincii (themata) dintre care a treia este Gülas“. Despre dificultatea de-a deriva un nume de persoană (la Români!) Giula, din un nume unguresc (ori peceneg) de trib, Gila, am vorbit în cuprinsul articolului.

Afară de aceasta, izvoarele istorice exclud cu desăvârșire eventualitatea ca Ungurii să fi ocupat Ardealul din mâinile unui duce peceneg. Evenimentul de care vorbește legenda, a avut loc în legătură cu o năvălire a Pecenegilor păgâni din șesul muntean în Valea Mureșului, când creștinismul și stăpânirea ungurească erau încetățenite și destul de înrădăcinate aici. (Pauler, *A magyar nemzet története az árpádházi Királyok alatt*, I. p. 63.)

Neamul Pecenegilor a locuit din stepele Rusiei până prin șesul Munteniei, iar Ardealul a rămas teritoriu neutru între ei și Ungurii din șesul pannonic. Între cele două popoare era dușmănie neîmpăcată și în vremea când scrie Const. Porphirogenitul (între 950—951). El ne spune că atunci când împăratul bizantin a îndemnat pe Unguri să înceapă războiul cu Pecenegii, cei dintâi au răpus: „Noi nu mergem asupra Pecenegilor, nu ne putem război cu ei, fiindcă li-e țara mare și au popor mult și sunt oameni ai dracului („copii răi“). Nici nu ne vorbi de aceasta că nu ne place.“ (Cap. 8.) Toate izvoarele vechi vorbesc cu groază despre atacurile pe care acești teribili dușmani ai Ungurilor le îndreptau de peste Carpați. Nicăiri nu se spune ceva ce ar îngădui să admitem că Ungurii au cucerit Ardealul dela ei, ori că Stul Ștefan ar fi fost înrudit cu un duce peceneg.

În concluzie, putem stabili următoarele fapte indiscutabile pe care se întemeiază articolul nostru:

1. Stul Ștefan a cucerit Ardealul în anul 1002—1003 dela un duce cu numele Giula, după mărturia contemporană a cronicii

de Hildesheim. Această mărturie e confirmată de vechile cronicile ungurești, și de faptul că Alba Julia (Bălgradul românesc) se numea în actele veacului al XIV-lea „Alba Giulae=Alba lui Giula (Jula).

2. Numele de persoană Giula (Jula) se întâlnește la Românii maramurășeni din veacul al XIV—XV., nu însă la Ūnguri.

3. Numele de persoană Jula (Giula) era cunoscut și la populația romanică a veacului XIII. din cetățile dalmatine.

De acelaș autor:

1. Articole și Documente, Cluj, 1923.
2. Politica externă a lui Mircea cel Bătrân, Gherla, 1924.
3. Răsboaiele lui Radu Șerban (1602—1611) în Analele Academiei Române, 1926.
4. Răsboaiele lui Radu Șerban (Documente), Dej, 1926.
5. Cetatea Ciceului sub stăpânirea Moldovei, Dej, 1927.
6. Un erou din granița năsăudeană, Dej, 1928.
7. Relațiunile dintre Moldova și Ardeal în veacul al XVI-lea (premiată de Academia Română), Dej, 1928.
8. Trecutul Ardealului românesc în cadrul năzuințelor spre unitatea națională, București, 1930.

